

Irudimenaren zergatiak

Amaia ITURBIDE

Literaturan bada ildo fantastiko-pikaresko bat emaitza esanguratsuak utzi dituena, hurrengo eleberriak lekuko: *Gargantua* (1534) eta *Pantagruel* (1532), *Simplicius Simplicissimus* (1668), *Gulliver-en bidaiak* (1726), *Munchausen-eko baroia* (1785) eta *La vida exagerada de Martín Romaña* (1983).

Mota honetako idazlan literario hauek ezaugarri jakin batzuen jabe badira, adibidez: lehenengo eta behin, irudimena oinarri, beste mundu baterako atea zabaltzen dizkigute, irudimenezko mapak eta geografiak direla medio, batetik, eta, bestetik, errealitatea erakusteko beste klabe eta kodigo batzuk eskaintzen dituzte eta ondorioz, interpretazio anitzetarako aukerak eman (hau hain da horrela, ezen haietariko batzuek, *Gulliver-en bidaiak* eta *Munchausen-eko baroia*, esate baterako, helduen literaturaren eta haur zein gazte literaturaren arteko mugak puskatzen baitituzte); bigarrenaz, literaturaren helburuetariko bat dibertitzea dela gogoratzen digute, literatura, azken finean, abentura dela eta askotan literatura mendekua hartzeko erabiltzeko dagoela eta, hirugarrenez, satira eta exagerazioaz gain, guttiz plastikoak izaten dira eta alor sinbolikoetatik begiratuta, joriak. Gaur egun komikiaren eta eleberri grafikoaren generoak gero eta baloratuagoak daudenean, literatura fantastiko-pikaresko honek esanahi handia daukalakoan nago.

Elkarren jarraian edota eleberri bakar baten gisara irakur daitezkeen François Rabelaisen (1494-1553) *Gargantua-n* (1534) eta *Pantagruel-en* (1532), izenburuak berak dioenez, batez ere, bi pertsonaia nagusi hauen (Gargantuaren eta bere seme Pantagruelen) istorioa narratzen zaigu, barrea ardatz delarik. Gogora dezagun,

François Rabelais Montpellier-eko Fakultatean Medizinan doktore izan zela eta baliteke bere literatur lanetan satira erabiltzea helburu katar-tiko gisara. Honi erantsi izaeraz bizizalea bezain ugaria izan zela eta bizimodu desordenatua eta ezegonkorra eraman zuela. Gargantua erraldoi tripontzia da, bizitzaren plazerrei emana, baserritarra, traketsa eta badirudi tradizioetatik ateratako heroi honen izena Goiz Erdi Arotik datorrela eta "eztarri handia" esan nahi du, "jatuna". Zerbaiti "pantagrueliko" irizten diogunean, gehiegikeria gastronomikoari ere lotuta agertzen da. Parrandaren eta jalaren giro honen barruan, kaos sortzaile honen barruan ez da harritzeko alor histrionikoa, eskatologikoa eta esperpentoa bera topatzea. Kontatzeko era zaldun eleberrietatik zein eleberri bizantinoetatik datorkio, hots, errelatoak eta abenturak pilatzen dira eta haien artean ez dago batasunik, protagonista elkarlotzeko hari bakarra delarik. Estilo barrokoa darabil: enumerazio amaigabeak bezain aldrebesak, jokoak (hitzak direla, silogismoak direla...), denetariko pilaketak, elementu desberdinen tartekatzeak, sinbolismo oparoa zein alegoriarako joera edo denetariko aipuak agertzen dira (gastronomikoak –interpretazio psikologiko-sexualak barne–, medikuak, folklorikoak zein mitologikoak –adibidez, "Utopia" leku izena, Gargantua sortu zen lekua eta Tomás Moreoren liburutik hartua–, kulturalak, biblikoak –askotan parodiatuz–). Anabasa honi guztiari hizkera kolokiala (onomatopelen agerpen nabariarekin) eta, batez ere, neurriz kanpoko konparazio bitxiak gaineratu behar dizkiogu. Gargantua eta Pantagruelekin batera bestelako pertsonaiak ere badaude, Erdi Aroko pertsonaia herrikoi-komikoak edota Panurgo bezalako bufoi maltzurak. Erdi Arotik karikatura groteskoak eta barre satirikoa –satira instituzioen aurka–, gehiegikeria eta Itzala sortzaile gisara hartzen ditu eta Errenazimendutik izpiritu kritikoa, humanitateen garrantzia eta Erdi Aroko interpretazio ilunen aurka testuen benetako jatorriari jotzeko joera. Bi aro horien ezaugarriak hartzen dituen frantziar lehen eleberria dugu hau.

H. J. Ch. von Grimmelshausen-ek (1621?- 1676) alemaniar barrokoaren gailurtzat eta Alemanian eleberri modernoaren hasieratzat jotzen den *Simplicius Simplicissimus* (1668) eleberrian Simplicius Simplicissimus deritzon pikaroaren ibilerak eta gorabeherak kontatzen dizkigu, Hogeita Hamar Urteko Guda eszenatoki hondoan daukala. Idatzi zen denboran sekulako aldaketa ekarri zuen, gorteko zein akademiako girotik bezainbeste eleberri idealista eta fantastiko-

tik urrundu eta garai hartako gizartea ikuspegi errealista islatu baitzuen. Eleberri pikareskoa den aldetik, norbanakoaren eta gizartearen arteko gatazka garatzen du, oinarrian ikuspegi morala dagoelarik, baina niri pikaroaren irudia borrero-biktimaren arteko jolas literario eta anbiguoagatik interesatzen zait, batez ere, besteak beste, gizarte poliedrikoa aztertzeko termometro eta parametro ezin doia-goia irizten diodalarik.

Jonathan Swift (1667-1745) irlandar idazle satirikoak *Gulliver-en bidaiak* eleberrian (1726), batez ere, gizarte eta aristokrazia britainiarrak, batetik, eta, bestetik, giza ergelkeria kritikatu zituen, zaldi arraza prestu bezain buruargia gizarte zibilizatu baterako eredu gisara proposatuz eta giza ergelkeriaren gainetik jarriz. Estiloaz den bezainbatean eta egileak berak aitortuta, beti ere egiaren mesedetan apaingarri estilistikoak oro saihestuz, estilo argia eta soila darabil, nahiz eta onartu ere batzuetan xehetasunetan gehiegi luzatzen dela. Baina mezuaz gain, zergatik da hain erakargarri liburua hau? Kamara ilun gisara funtzionatzen duelako: batetik, irudi liluragarriak igortzen dizkigu (erraldoiak, ipotxak...) eta, bestetik, espektrua maltzur-okerra (Freuden hizkeran "Unheimlich"). Hortik jolas eta joko bikoitza, apustu bikoitza. Ez da harritzekoa, bada, giza, gizarte zein politika kritikan eta isekarik garratzenetan trebatu nahi dezanak *Gulliver-en bidaiak* eleberrian iturri oparoa aurkitzea, idazle ziniko porrokatu-porrokatu eta trikimailuetan nahiz tranpetan aditua den honen literaturan.

Edizio asko eta desberdinak (haietariko asko manipulatuak) eza-gutu zituen *Munchausen-eko baroia* 1785ean argitaratu zen. Bertan munduan zehar egindako irudizko bidaiak kontatzen dira. Bere egileak, Rudolf Erich Raspe (1737-1794), Hannover-en jaio eta bizi izan zen, non Jorge II.aren erregealdiak ohitura frantsesak saihestu eta haien ordez ingelesak hedatu baitzituen. Honi gaineratu Göttingen-en Europako unibertsitate zaharrenean artean azkena eta alemaniar erromantizismoaren sorlekua zegoela. Beraz, Raspe buruargia, zorrotza eta polemikoa (bere kritikoak eztabaida mingotsen bitartez jazartzen zituen) goi mailako kultur giroan hazi zen, gerora idazlea izateaz gainera, arte zaharinen, natur zientzien eta geologiaren zale ere izan zelarik. *Munchausen-eko baroia* eleberrian munduaz mendekua hartzen du eta bere ibilbide literarioa suntsitu zuten etsaien aurka aritzen da, iseken eta keinu kaustikoen bitartez, luma mihi gaiztoaren bitartez. Baina bestaldetik, Munchausen baroia, eleberriaren heroi miti-

koa, berez existitu zela azpimarratu behar da: Hieronymus Karl Friedrich, Munchausen-eko baroia, senide nobleen ondorengoa zen, aberats okitua eta iruzurtia, hizketarako zein gauzak narratzeko gaitasun handikoa eta hau guztia zela-eta, elezahar anitz harilkatu ziren bere irudiaren inguruan. Rasperen *Munchausen-eko baroia* abentura liburuak Erdi Arotik Alemanian sortutako *Lügendichtungen* ("Gezurren ipuinak") omen ditu iturri. Honetaz gain, liburuan zehar hainbat alpurekin egiten dugula topo esan behar da: kulturalak (John Dollond optiko britainiarra, Montgolfier anaia, James Bruce esploratzaile eskoziarra, Edmund Burke, Newton...); literarioak (Shakespeare, *Gulliver-en bidaiak*, *Gargantua eta Pantagruel*, François de Tott – *Bidaiak turkoen eta tartariarren herrialdean zehar* izenburuko memorien egilea–, Luis de Camões-en *Os Lusíadas* poema epikoa, Merlin pertsonaia...); mitologikoak (Vulkano, ziklopeak...); historikoak (Klemente XIV aita santua, John Drinkwater militar ingelesa...) edota politikoak (Münnich kondea, Artois-eko printzea...). Erreferentziokin batera narrazioaren erritmo bizkorra, estilo bizia, adierazkortasunez betea eta exagerazioa azpimarragarriak lirateke.

Alfredo Bryce Echeniquek (1939) *La vida exagerada de Martín Romaña* (1983) eleberrian Martín Romaña pertsonaia Voltaire besaulki batean eserita dagoelarik, Perutik etorritakoek Parisen daradamen bizitza kontatzen digu eta gogorarazi Pariseko 68 Malatzaren izpiritua, bere giro intelektualarekin (Henry Miller, Freud, Sartre, Hemingway, Proust...) zein politiko ezkertiararekin (Che Guevara, Lenin, Marx...). "Irudimena boterera" aldarrikatutako esloganean oinarritutako exagerazioa da Alfredo Bryce Echeniqueren exagerazioa, exagerazioa arte eginda, eta horren inguruan garatuko ditu prosaren erritmo bizia, fabulatzeko gaitasuna, amalgama zoragarriak eta umorea (itzalen arteko barre hori). José Luis Merinoren *¿Alguna vez hablaron los caballos?* elkarrizketez osatutako liburuan Bryce Echeniqueren honako erantzuna dago: «Askoz ere interesgarriago iruditu zait beti egiaren eta gezurraren artean dagoena. Eta, batez ere, ez dagoena». Ziur aski, horretan datza bere literaturaren magia eta etengabeko ironia.